

ODPOWIEDZIALNOŚĆ CYWILNA PORĘCZycIELA WEKSŁOWEGO

Tomasz Turski

Wolters Kluwer

ODPOWIEDZIALNOŚĆ CYWILNA PORĘCZycIELA WEKSŁOWEGO

Tomasz Turski

Wolters Kluwer

WARSZAWA 2025

SERIA **MONOGRAFIE**

Stan prawny na 17 stycznia 2025 r.

Recenzentka
Prof. dr hab. Bernadetta Fuchs

Wydawczyni
Małgorzata Stańczak

Redaktorka prowadząca
Joanna Tchorek

Opracowanie redakcyjne
Joanna Ośka

Projekt okładek serii
Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

prawolubni[♥]

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujmy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2025

ISBN 978-83-8390-288-3
ISSN 1897-4392

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. +48 728 313 462
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Pamięci mojej Mamy poświęcam

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Wstęp	13
Rozdział I	
Odpowiedzialność wekslowa w systemie odpowiedzialności cywilnej	17
1. Pojęcie odpowiedzialności cywilnej w prawie polskim	17
1.1. Problematyka odpowiedzialności w doktrynie prawa cywilnego	17
1.2. Struktura i znaczenie odpowiedzialności cywilnej	25
1.3. Rodzaje odpowiedzialności cywilnej	30
2. Weksel jako podstawa odpowiedzialności wekslowej	34
2.1. Odpowiedzialność wekslowa jako pojęcie języka prawnego	34
2.2. Wymogi formalne powstania weksla	38
2.3. Właściwości weksla jako pierwowzoru papierów wartościowych	48
3. Podsumowanie	64
Rozdział II	
Powstanie i zakres odpowiedzialności poręczyciela wekslowego	67
1. Uwagi wprowadzające	67
2. Dług poręczyciela wekslowego jako przesłanka jego odpowiedzialności	70
2.1. Zdolność wekslowa	70

2.2. Forma i treść oświadczenia woli poręczyciela wekslowego	79
2.2. Poręczenie wekslowe na tle pojęcia i rodzajów czynności prawnych.....	88
2.2.1. Pojęcie czynności prawnej.....	88
2.2.2. Czynności prawne między żyjącymi i na wypadek śmierci	90
2.2.3. Czynności prawne konsensualne i realne	91
2.2.4. Czynności prawne zobowiązujące i rozporządzające	93
2.2.5. Czynności prawne przysparzające kauzalne i abstrakcyjne.....	96
2.2.6. Czynności prawne odpłatne i nieodpłatne	98
2.2.7. Czynności prawne dwustronne i jednostronne...	100
2.3. Wpływ niektórych przepisów prawa powszechnego na kształt długu wekslowego	115
3. Posiadanie i rola faktycznego władztwa nad wekslem.....	126
4. Pozostałe przesłanki odpowiedzialności	140
4.1. Zobowiązanie awalata.....	140
4.2. Termin wymagalności oraz przedstawianie weksla.....	147
4.3. Protest wekslowy	153
5. Zakres odpowiedzialności poręczyciela wekslowego.....	158
6. Podsumowanie.....	164

Rozdział III

Charakter odpowiedzialności poręczyciela wekslowego.....	167
1. Podstawowe cechy odpowiedzialności poręczyciela wekslowego	167
2. Odpowiedzialność samoistna poręczyciela wekslowego	182
2.1. Aspekty samodzielności i jej analiza wielowymiarowa.....	182
2.2. Samodzielność zobowiązania wekslowego wobec zobowiązania pozawekslowego	183
2.3. Samodzielność zobowiązań wekslowych wynikających z różnych weksli	192
2.4. Samodzielność zobowiązań wekslowych wynikających z tego samego weksla	194

2.5. Samodzielność zobowiązań wekslowych zaciągniętych w tym samym charakterze.....	202
2.6. Problem akcesoryjności odpowiedzialności poręczyciela wekslowego	210
2.7. Podsumowanie.....	215
3. Odpowiedzialność solidarna	216
3.1. Konstrukcja solidarności na tle ogólnych zasad prawa cywilnego.....	216
3.2. Źródło odpowiedzialności solidarnej poręczyciela wekslowego	224
3.3. Istota i charakter solidarnej odpowiedzialności poręczyciela wekslowego	229
3.4. Podsumowanie.....	244
4. Abstrakcyjność odpowiedzialności awalisty wekslowego	245
4.1. Czynności prawne abstrakcyjne w polskim prawie cywilnym.....	245
4.2. Abstrakcyjność czynności prawnych wekslowych	256
4.3. Sytuacja prawna awalisty wekslowego	265
4.4. Podsumowanie.....	280

Rozdział IV

Ustanie odpowiedzialności poręczyciela wekslowego.....	283
1. Spełnienie świadczenia jako podstawowa przyczyna ustania odpowiedzialności.....	283
2. Zarzuty poręczyciela wekslowego przeciwko roszczeniu o zapłatę z weksla.....	300
2.1. Pojęcie i rodzaje zarzutów przysługujących poręczycielowi wekslowemu	300
2.1.1. Zarzuty odnoszące się do treści czynności prawnej.....	308
2.1.2. Zarzuty odnoszące się do formy dokumentu wekslowego	308
2.1.3. Zarzuty odnoszące się do pozawekslowych stosunków prawnych z posiadaczem	310
2.1.4. Zarzuty odnoszące się do stosunku prawnego z awalatem.....	311

2.1.5. Zarzuty odnoszące się do stosunków prawnych z innymi osobami niż posiadacz, wobec których dłużnik się zobowiązał.....	312
2.1.6. Zarzuty odnoszące się do posiadania weksła.....	313
2.1.7. Zarzut sprzeczności z przepisami bezwzględnie obowiązującymi	314
2.2. Sytuacja prawna poręczyciela wekslowego wobec pierwszego posiadacza weksła	316
2.3. Sytuacja prawna poręczyciela wekslowego wobec nabywcy praw z weksła sposobami prawa powszechnego	323
2.4. Sytuacja prawna poręczyciela wekslowego wobec nabywcy praw z weksła w drodze indosu	331
3. Podsumowanie.....	338
Zakończenie	341
Literatura.....	345

WYKAZ SKRÓTÓW

1. Akty prawne

d. pr. weksl.	– rozporządzenie o prawie wekslowem z 1924 r.
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2024 r. poz. 1061 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. poz. 483 ze sprost. i zm.)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 1568)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm.)
k.s.h.	– ustawa z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 18 ze zm.)
k.z.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 27.10.1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz.U. Nr 52 poz. 598 ze zm.)
pr. dew.	– ustawa z 27.07.2022 r. – Prawo dewizowe (Dz.U. z 2024 r. poz. 1131)
Prawo upadłościowe	– ustawa z 28.02.2003 r. – Prawo upadłościowe (Dz.U. z 2024 r. poz. 794 ze zm.)
pr. bank.	– ustawa z 29.08.1997 r. – Prawo bankowe (Dz.U. z 2024 r. poz. 1646 ze zm.)
pr. weksl.	– ustawa z 28.04.1936 r. – Prawo wekslowe (Dz.U. z 2022 r. poz. 282)

2. Czasopisma i publikatory

KPP	– Kwartalnik Prawa Prywatnego
Mon. Prawn.	– Monitor Prawniczy
NP	– Nowe Prawo
PB	– Prawo Bankowe
PiP	– Państwo i Prawo
PiZS	– Prawo i Zabezpieczenie Społeczne

PiŻ	–	Prawo i Życie
PPH	–	Przegląd Prawa Handlowego
PUG	–	Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
RPEiS	–	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SC	–	Studia Cywilistyczne
ZPPPiPS	–	Z Problematyki Prawa Pracy i Polityki Socjalnej

WSTĘP

Niniejsza publikacja, zatytułowana *Odpowiedzialność cywilna poręczyciela wekslowego*, podejmuje próbę odniesienia się do zasadniczego problemu badawczego, jaki leży u podstaw instytucji poręczenia wekslowego (awalu wekslowego), a mianowicie – **charakteru prawnego odpowiedzialności, którą ponosi osoba zaciągająca zobowiązanie awalisty wekslowego.**

Decyzja odnośnie do tak postawionego problemu badawczego była wynikiem przyjęcia następujących szczegółowych założeń merytorycznych.

Po pierwsze, aktualnie – a w szczególności po uchyleniu przepisów o bankowym tytule egzekucyjnym – zauważalny jest wzrost znaczenia weksli jako środka zabezpieczenia kontraktów w obrocie prawnym (zarówno powszechnym, jak i profesjonalnym). Tendencja ta przejawia się powrotem do masowego użycia weksli przez instytucje finansowe oraz ich częstego stosowania przez instytucje dystrybuujące środki funduszy unijnych. Nie budzi wątpliwości, że atrakcyjność weksli przejawia się zarówno pod względem minimalnych kosztów i prostoty zastosowania, skuteczności i niskich opłat związanych z dochodzeniem zapłaty, jak i relatywnie surowej odpowiedzialności dłużników wekslowych.

Po drugie, zauważalny jest wzrost znaczenia problematyki bezpieczeństwa prawnego i bezpieczeństwa obrotu prawnego w nowoczesnej gospodarce rynkowej. Klasycznej cywilistyce znany jest szczególny rodzaj czynności prawnych przysparzających, w postaci czynności prawnych abstrakcyjnych, który z założenia ma realizować tenże cel. Jednocześnie we współczesnej literaturze i judykaturze coraz bardziej dostrzegal-

ne stają się korzyści dla uczestników obrotu, wynikające z czynności prawnych abstrakcyjnych. Wśród czynności prawnych abstrakcyjnych podstawową rolę odgrywają czynności prawne kreujące zobowiązania wekslowe.

Po trzecie, współczesna doktryna prawa cywilnego w coraz większym stopniu zajmuje się instytucjami, które służą zabezpieczaniu wierzytelności. Zabezpieczenia wierzytelności z natury rzeczy mają poprawić sytuację prawną wierzyciela, który oczekuje takich dodatkowych zabezpieczeń, gdy ma wątpliwości w odniesieniu do możliwości uzyskania świadczenia od dłużnika. Nie ulega wątpliwości, że wśród prawnych zabezpieczeń wierzytelności jedno z czołowych miejsc zajmuje poręczenie wekslowe (awal wekslowy). Poręczenie wekslowe z natury rzeczy ma na celu zabezpieczyć zapłatę weksła, a często udzielane jest nawet na weksłu *in blanco*, który jest niezmiernie popularny w obrocie.

Po czwarte, odpowiedzialność cywilna sama w sobie jest jednym z najbardziej ciekawych i wciąż mało zbadanych zjawisk prawnych, które ma jednocześnie fundamentalne znaczenie praktyczne – wszak niemal w każdym procesie stosowania prawa stanowi ona kluczową kwestię. Z tego punktu widzenia dostrzeżona została potrzeba przeprowadzenia szczegółowych analiz dotąd praktycznie zupełnie niezbadanego zjawiska, jakim jest odpowiedzialność wekslowa, a w szczególności analiza charakteru prawnego i zakresu tego typu odpowiedzialności.

Po piąte, przez pryzmat odpowiedzialności awalisty wekslowego można prowadzić rozważania również na temat odpowiedzialności wszystkich pozostałych dłużników wekslowych. Mając na uwadze przepisy prawa wekslowego, a w szczególności art. 32 pr. weksl., który stanowi, że „poręczyciel wekslowy odpowiada tak samo, jak ten za kogo poręczył”, twierdzenie to *a priori* jawi się jako w pełni zasadne. Nie można byłoby dokonać wyczerpującej oceny charakteru prawnego odpowiedzialności awalisty wekslowego bez jednoczesnej analizy i odniesienia do odpowiedzialności poszczególnych dłużników wekslowych, za których poręczenie może być udzielone.

Problematyka poruszona w niniejszej monografii podzielona została na cztery rozdziały, a każdy z nich, ze względu na walor porządkujący, kończy się uwagami podsumowującymi. Na zakończenie podjęta została próba wyciągnięcia z przeprowadzonej analizy również najważniejszych wniosków końcowych. Niniejsza monografia powstała w oparciu o rozważania zawarte w dysertacji pod tym samym tytułem przygotowanej i obronionej przez autora z wyróżnieniem na publicznej rozprawie doktorskiej.

Dr Tomasz Turski
Radca prawny

Rozdział I

ODPOWIEDZIALNOŚĆ WEKSŁOWA W SYSTEMIE ODPOWIEDZIALNOŚCI CYWILNEJ

1. Pojęcie odpowiedzialności cywilnej w prawie polskim

1.1. Problematyka odpowiedzialności w doktrynie prawa cywilnego

Zjawisko odpowiedzialności (za kogoś, za coś) występuje w różnych sferach działalności człowieka. W sensie społecznym utożsamia się ją m.in. ze sposobem postrzegania podmiotu w otoczeniu, w którym działa, i tak np. na płaszczyźnie prowadzonej przez podmioty działalności gospodarczej zjawisko to określa się mianem społecznej odpowiedzialności biznesu. W sensie ekonomicznym odpowiedzialność wiąże się natomiast z koniecznością majątkowego zadośćuczynienia nałożonych obowiązków lub finansowego ponoszenia konsekwencji swojego lub cudzego działania. Nasze zainteresowanie zjawiskiem odpowiedzialności ogniskować się będzie wyłącznie wokół jej sensu prawnego, co jednak – jak będzie wynikało z dalszej analizy – nie jest całkowicie oderwane od wspomnianych skutków ekonomicznych.

Punktem wyjścia dalszej analizy jest stwierdzenie, że odróżnienie długu od odpowiedzialności aktualnie nie budzi wątpliwości zarówno

w polskiej, jak i w światowej doktrynie prawa cywilnego¹. W prawie niemieckim, które jako pierwsze zaczęło dostrzegać odrębność obu pojęć, zjawisko odpowiedzialności jest dość mocno przeciwstawiane pojęciu długu. W doktrynie niemieckiej odpowiedzialność jest rozumiana jako konsekwencja istniejącego obowiązku prawnego, a relację obu pojęć obrazowo ujmuje się stwierdzeniem, że odpowiedzialność dodaje długowi ziemskiej ciężkości². Odpowiedzialność od długu odróżniana jest również w prawie francuskim. Istotną rolę odgrywa w tej mierze szczególnie judykatura, która kreuje naczelne zasady odpowiedzialności cywilnej, podczas gdy ustawodawca ogranicza się do uregulowania jednostkowych przypadków. W doktrynie wskazuje się, że dotychczasowe podstawy kształtowania obu pojęć stają się coraz bardziej nieaktualne i proponuje się zmiany zadawnionych aktów prawnych³. W prawie angielskim wyróżnienie zjawiska odpowiedzialności zawdzięcza się głównie judykaturze. W literaturze przede wszystkim analizuje się różne sposoby powstania odpowiedzialności, w tym odpowiedzialność za własne czyny i za czyny innych⁴. Odpowiedzialność traktowana jest – w sposób zbliżony, jak w pozostałych wspomnianych reżimach prawnych – jako konsekwencja prawna nakładana na jednostkę w danych okolicznościach.

W doktrynie polskiego prawa cywilnego już pod rządami Kodeksu zobowiązań⁵ zjawisko odpowiedzialności było przedmiotem odrębnego traktowania, lecz nie stanowiło głównego nurtu rozważań. R. Longchamps de Bérrier stwierdzał, że „w orbitę stosunków między dłużnikiem a wierzycielem jest zatem wciągnięty cały majątek dłużnika. Tę właściwość, że majątek dłużnika jest gwarancją dopełnienia świadczenia dłużnika

¹ W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2004, s. 63.

² K. Larenz, *Lehrbuch des Schuldrechts. Allgemeiner Teil*, Monachium 1989, s. 24.

³ D. Mazeaud, *Projekt reformy francuskiego prawa odpowiedzialności cywilnej* [w:] *Problemy odpowiedzialności cywilnej we Francji i w Polsce*, red. Z. Hajn, D. Skupień, Łódź 2016, s. 18.

⁴ J. Kuźmicka-Sulikowska, *Odpowiedzialność deliktowa w prawie wybranych państwa obcych*, Wrocław 2011, s. 221.

⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 27.10.1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz.U. Nr 82, poz. 598).

nazywamy odpowiedzialnością. Z tytułu tej odpowiedzialności może się wierzyciel zaspokoić z majątku dłużnika w razie niewykonania przez niego zobowiązania. Wynika stąd, że w każdym zobowiązaniu pełnym musimy odróżnić dług tj. powinność spełnienia świadczenia, ciężącą na osobie dłużnika i odpowiedzialność za dług, ciężącą na majątku dłużnika a polegającą na tym, że w razie niespełnienia świadczenia majątek ten może być użyty na zaspokojenie wierzyciela⁶. Jednocześnie autor dostrzegał wieloznaczność pojęcia odpowiedzialności, które jest używane także na określenie rozmiaru obowiązku świadczenia lub jako subiektywny wymóg powstania zobowiązania, ale także na oznaczenie obowiązków powstających w ramach zobowiązania. Podobnie rozróżnienie między długiem a odpowiedzialnością przeprowadzał W. Czachórski. Autor ten dodawał, że „według obowiązującego prawa polskiego wyrządzenie szkody wywołuje z reguły obowiązek jej naprawienia. Z samego faktu, że szkoda powstała, nie wynika jednak bynajmniej, by kto inny niż poszkodowany miał ponieść wynikające stąd konsekwencje. Aby mówić o obowiązku naprawienia szkody, a przeto o obowiązku odszkodowania, trzeba by porządek prawny czynił kogoś odpowiedzialnym za tę szkodę wobec poszkodowanego⁷”. Do pojęcia odpowiedzialności odwoływali się także inni autorzy w tamtym okresie, wśród których przywołać należy stanowisko W. Warkały, który definiując pojęcie odpowiedzialności odszkodowawczej, nie był przekonany do potrzeby używania pojęcia odpowiedzialności cywilnej, stwierdzał, że „wydaje się, że odpowiedzialność odszkodowawczą można uważać za w pewnym sensie funkcjonalnie wyodrębnioną instytucję obligacyjno-prawną, która może a nawet powinna stanowić przedmiot oddzielnych badań. Jej zakres pojęciowy jest węższy od ogólnego pojęcia odpowiedzialności cywilnej, jeżeli we względu na wieloznaczność tego terminu w ogóle można mówić o takim ogólnym, choćby tylko zbiorczym pojęciu⁸”.

⁶ R. Longchamps de Brier, *Zobowiązania* (oprac. J. Górski), Poznań 1948, s. 21.

⁷ W. Czachórski, *Zbieg odpowiedzialności cywilnej według kodeksu zobowiązań*, Warszawa 1960, s. 5.

⁸ W. Warkały, *Odpowiedzialność odszkodowawcza. Funkcje. Rodzaje. Granice*, Warszawa 1962, s. 7.

Następnie, już pod rządami Kodeksu cywilnego, zagadnienie odpowiedzialności stało się przedmiotem licznych nawiązań w literaturze. Obszerne i trafne uzasadnienie potrzeby odróżnienia pojęcia odpowiedzialności od długu przedstawił dopiero jednak S. Grzybowski. Autor wskazywał, że podstawą tego rozróżnienia jest „z jednej strony wyodrębnienie kategorii długu oraz przedmiotu zobowiązania i przedmiotu świadczenia, z drugiej zaś dostrzeżenie, że sytuacja osób wciągniętych w orbitę zobowiązań nie zawsze jest taka sama, jeśli chodzi o ich stanowisko (zwłaszcza sam dłużnik lub pewne inne osoby) oraz związaną z tym odpowiedzialność”⁹. Analizując pojęcie odpowiedzialności, słusznie dostrzegł on, że może dojść do sytuacji, w których jeden z ww. elementów w ogóle nie występuje albo też dojdzie do sytuacji, w których nastąpi rozluźnienie węzła między elementem odpowiedzialności i długu. Należy podkreślić, że na tej podstawie autor przedstawił szczegółowo pięć stypizowanych sytuacji prawnych, na uzasadnienie stawianej tezy: po pierwsze, gdy występuje dług, a nie jest on związany z odpowiedzialnością (np. tzw. zobowiązania naturalne); po drugie, gdy występuje odpowiedzialność bez długu (np. dług gruntowy w niemieckim kodeksie cywilnym); po trzecie, gdy istnieje odpowiedzialność osoby za cudzy dług lub szczególny tytuł takiej odpowiedzialności (np. odpowiedzialność właściciela nieruchomości obciążanej hipoteką, który nie jest dłużnikiem głównym); po czwarte, nie tylko treść długu determinuje zakres i rodzaj odpowiedzialności, lecz przede wszystkim przepisy prawa i po piąte, treść odpowiedzialności związana jest z możliwością stosowania przymusu państwowego związanego z jej realizacją. W konkluzji przeprowadzanych przez siebie rozważań autor wskazał, że „odpowiedzialność za swój lub cudzy dług oznacza zatem z punktu widzenia ochrony praw podmiotowych (wierzycelności) prawną możliwość doprowadzenia do realizacji tego, co się wierzycielowi należy, a więc do spełnienia świadczenia”¹⁰. Wielowymiarowa analiza odpowiedzialności, jako zjawiska odmiennego niż sam dług, dała podstawę do prowadzenia dalszych rozważań i jednocześnie stanowiła doniosły krok, bez którego niemożliwa byłaby analiza zagadnienia odpowiedzialności wekslowej.

⁹ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 3, cz. 1, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, Wrocław–Warszawa 1981, s. 57.

¹⁰ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 3, cz. 1, s. 60.

Doniosłe rozważania na temat odpowiedzialności przeprowadził również T. Dybowski, który zaproponował prawną definicję odpowiedzialności cywilnej. Autor wychodząc od podejmowanych w teorii prawa prób zdefiniowania pojęcia odpowiedzialności prawnej – jako zasady „ponoszenia przez podmiot przewidzianych prawem ujemnych konsekwencji za zdarzenia lub stany rzeczy podlegające ujemnej kwalifikacji normatywnej i przypisywalne prawnie określonemu podmiotowi w danym porządku prawnym”¹¹ – uważał, że „odpowiedzialność cywilna polega na ponoszeniu przez podmiot stosunków cywilnoprawnych ujemnych konsekwencji przewidzianych przez prawo cywilne za fakty oceniane ujemnie z punktu widzenia porządku prawnego i przypisane przez prawo cywilne temu podmiotowi”¹². Takie szerokie ujęcie odpowiedzialności, stanowiące zasługę tego autora, ma tę istotną zaletę, że obejmuje zarówno odpowiedzialność tzw. podmiotową, dla której najbardziej istotna jest odpowiedzialność z tytułu winy, jak też odpowiedzialność tzw. przedmiotową, dla ustalenia której ocena subiektywnej strony działania podmiotu pozostaje bez znaczenia. Z kolei, wspomniane w zaproponowanej przez niego definicji ujemne konsekwencje traktowane powinny być jako sankcje cywilne, które są instrumentami przywrócenia naruszonego stanu prawnego (a nie tylko instrumentami wymierzającymi dolegliwość dla sprawcy, co jest charakterystyczne w przypadku sankcji karnych). Zdaniem autora wśród szerokiego wachlarza sankcji cywilnoprawnych w praktyce najdonioślejszą rolę odgrywa sankcja odszkodowawcza i związana z nią odpowiedzialność odszkodowawcza.

Analizę zagadnienia odpowiedzialności dłużnika przeprowadził szczegółowo również T. Pajor. Autor omawiając wprawdzie jeden wycinek odpowiedzialności cywilnej, tj. obowiązek naprawienia szkody wynikłej z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania, zaproponował, bodaj jako pierwszy, użycie sformułowania „system odpowiedzialności”. Jak bowiem zauważył, „w razie niewykonania lub nienależytego

¹¹ W. Lang, *Struktura odpowiedzialności prawnej* „Prawo” 1968/8, s. 12; T. Dybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 3, cz. 1, s. 166.

¹² T. Dybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 3, cz. 1, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, Wrocław–Warszawa 1981, s. 167.

wykonania zobowiązania wierzycielowi przysługują dwa zasadnicze roszczenia: o wykonanie świadczenia w naturze i o naprawienie szkody. Niekiedy poza wymienionymi uprawnieniami występują jeszcze inne, jak np. prawo do odstąpienia od umowy, prawo do powstrzymania się ze spełnieniem świadczenia wzajemnego, prawo zastawu ustawowego na rzeczach dłużnika, prawo zatrzymania itp.”¹³. Zaslugą tego autora jest bez wątpienia słuszne spostrzeżenie, że – z punktu widzenia dłużnika – całokształt ujemnych konsekwencji prawnych przewidzianych na wypadek naruszenia zobowiązania przedstawia się jako system odpowiedzialności.

Problematykę zagadnienia odpowiedzialności cywilnej zgłębiał również A. Stelmachowski. Autor ten wiązał odpowiedzialność z sankcją, podobnie jak to dzieje się w prawie karnym. Stwierdzał, że „ilekroć powstaje taka sytuacja prawna, w której rodzi się zobowiązanie określonego podmiotu zagrożone sankcją cywilną, mówimy o odpowiedzialności w szerokim tego słowa znaczeniu. Jest to, innymi słowy, zobowiązanie ujęte czy «widziane» od strony sankcji na wypadek jego niewykonania”. Nie wykluczał jednak węższych technicznych znaczeń pojęcia odpowiedzialności w zależności od kontekstu, w jakim jest ono używane¹⁴. Według tego autora przymusowe wykonanie zobowiązania to tylko jedna z wielu postaci występowania odpowiedzialności cywilnej (tj. postać sankcji, jakimi operuje prawo cywilne), oprócz którego wyróżniał m.in. odpowiedzialność odszkodowawczą, odpowiednie ukształtowanie stosunku prawnego, sankcję nieważności oraz inne (charakterystyczne np. dla ochrony dóbr osobistych)¹⁵. W konkluzji swoich rozważań nad różnymi postaciami odpowiedzialności cywilnej – co najbardziej doniosłe – dostrzegął on problem „czym dłużnik odpowiada” i postawił tezę o ścisłym związku między odpowiedzialnością a własnością oraz o niemożliwości ujmowania problematyki odpowiedzialności cywilnej w oderwaniu od całokształtu systemu społeczno-gospodarczego¹⁶.

¹³ T. Pajor, *Odpowiedzialność dłużnika za niewykonania zobowiązania*, Warszawa 1982, s. 6.

¹⁴ A. Stelmachowski, *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1984, s. 309.

¹⁵ A. Stelmachowski, *Wstęp do teorii...*, s. 314.

¹⁶ A. Stelmachowski, *Wstęp do teorii...*, s. 344.

Analizując problematykę odpowiedzialności cywilnej, nie można pominąć autora, dla którego była ona przedmiotem szczególnego zainteresowania. A. Szpunar – jak sam pisał – zawsze starał się „zwrócić uwagę na rangę społeczną odpowiedzialności cywilnej i podkreślić jej rolę we współczesnym masowym społeczeństwie”¹⁷. Jego liczne dzieła podejmowały najbardziej skomplikowane zagadnienia, przede wszystkim jednak z zakresu odpowiedzialności odszkodowawczej, która według autora wypełniała pojęcie odpowiedzialności cywilnej, a wręcz stanowiła kategorię przenikającą również inne dziedziny prawa (odszkodowanie na gruncie prawa karnego czy administracyjnego). Jak wskazywał „w prawie polskim występuje dualizm odpowiedzialności cywilnej, który został zresztą przeprowadzony w większości współczesnych prawodawstw. Odrębnie została uregulowana odpowiedzialność dłużnika za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania (art. 471 i nast. k.c.)”¹⁸. Praktyczna przydatność analizowania wzajemnej relacji odpowiedzialności odszkodowawczej i odpowiedzialności cywilnej była przez niego podawana w wątpliwość¹⁹ (niekiedy, w ślad za tym spostrzeżeniem, również obecnie odpowiedzialność odszkodowawcza jest utożsamiana z pojęciem odpowiedzialności cywilnej²⁰). Z całą pewnością w polskiej doktrynie prawa cywilnego pojęcie odpowiedzialności odszkodowawczej jest bardzo szeroko rozpowszechnione i stanowiło przedmiot badań w całym okresie obowiązywania Kodeksu cywilnego, aż do chwili obecnej, częstokroć przyćmiewając istotę odpowiedzialności cywilnej jako kategorii nadrzędnej²¹.

¹⁷ A. Szpunar, *Odpowiedzialność cywilna. Komentarz w formie glos*, Sopot 1997, s. 7.

¹⁸ A. Szpunar, *Odpowiedzialność cywilna*, s. 635.

¹⁹ A. Szpunar, *Odszkodowanie za szkodę majątkową. Szkoda na mieniu i osobie*, Bydgoszcz 1998, s. 13; M. Kaliński [w:] *System prawa prywatnego. Prawo zobowiązań – część ogólna*, r. 6, red. A. Olejniczak, Warszawa 2009, s. 16.

²⁰ T. Siemiątkowski, *Odpowiedzialność cywilnoprawna w spółkach kapitałowych*, Warszawa 2007, s. 32.

²¹ Por. m.in. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *O odpowiedzialności za szkody wyrządzone w związku z użyciem sił przyrody (art. 435 k.c.)*, Warszawa 1967, s. 10; A. Wąsiewicz, *Odpowiedzialność cywilna za wypadki samochodowe na tle obowiązkowego ubezpieczenia*, Warszawa 1969, s. 141; W. Warkalło, *Odpowiedzialność odszkodowawcza*, Warszawa 1972, s. 13; E. Łętowska *Charakter odpowiedzialności za szkody wyrządzone przy wykonywaniu funkcji publicznych i jej stosunek do odszkodowawczej odpowiedzialności kodeksowej*

W doktrynie, obok pojęcia odpowiedzialności cywilnej i odpowiedzialności odszkodowawczej, funkcjonuje również pojęcie odpowiedzialności za niewykonanie zobowiązania. Według definicji zaproponowanej przez J. Mojaka, odpowiedzialność za niewykonanie zobowiązania oznacza, że „w wypadku niespełnienia świadczenia wierzyciel może zrealizować swoje uprawnienia w drodze przymusowej, przy wsparciu sądowych bądź administracyjnych organów egzekucyjnych. Odpowiedzialność odnosi się więc nie do samej powinności świadczenia, lecz do kwestii jego realizacji. Oznacza ona, że określone świadczenie ma pokrycie w majątku dłużnika (bądź innej osoby), a wierzyciel ma możliwość stosowania sankcji (przymusu) realizowanego przez odpowiedni organ państwowy. Świadczenie może więc zostać zrealizowane na drodze egzekucji”²². Pojęcie odpowiedzialności za niewykonanie zobowiązania ma tę istotną zaletę, że może być stosowane zarówno na gruncie prawa prywatnego, jak i na gruncie prawa publicznego. Nie budzi bowiem żadnych wątpliwości, że konsekwencją niewykonania zobowiązania podatkowego będzie realizacja uprawnienia do przymusowej realizacji świadczenia w drodze administracyjnoprawnej (ściślej przy wsparciu środków egzekucji administracyjnej).

W konsekwencji blisko pół wieku zajęło doktrynie polskiego prawa cywilnego uzasadnienie potrzeby oddzielnego ujmowania odpowiedzialności od długu (S. Grzybowski), próby jej zdefiniowania (T. Dybowski) i dostrzeżenia, że stanowi ona pewien złożony system (T. Pajor), który ma bezpośredni związek z sytuacją społeczno-gospodarczą w Polsce (A. Stalmachowski) i odgrywa doniosłą rolę społeczną (A. Szpunar), przenikając cały system prawny (J. Mojak).

[w:] *Studia z prawa zobowiązań* red. Z. Radwański, Warszawa–Poznań 1979, s. 94; M. Safjan, *Odpowiedzialność odszkodowawcza władzy publicznej*, Warszawa 2004, s. 41.

²² J. Mojak [w:] E. Niezbecka, A. Jakubecki, J. Mojak, *Prawne zabezpieczenie wierzycielności bankowych*, Kraków 2000, s. 82.

1.2. Struktura i znaczenie odpowiedzialności cywilnej

Uwzględniając dotychczasowy dorobek doktryny, w szczególności poglądy uprzednio przedstawione, stanowiące kamienie milowe w rozwoju zjawiska odpowiedzialności na gruncie prawa cywilnego, należy zarysować wycinek istniejącej struktury zależności pomiędzy, często wykorzystywanymi w teorii i praktyce stosowania prawa, pojęciami dotyczącymi odpowiedzialności w – interesującym nas – cywilnoprawnym aspekcie.

Najszerzy zakres znaczeniowy niesie pojęcie odpowiedzialności prawnej. Obejmuje ona różne – znane w danym systemie prawnym – rodzaje odpowiedzialności (takie jak odpowiedzialność konstytucyjną, odpowiedzialność karną, odpowiedzialność cywilną itd.). Pojęcie odpowiedzialności prawnej, z uwagi na swoją pozycję w strukturze systemu prawnego, jest przedmiotem rozważań przede wszystkim przez teoretyków prawa, którzy wykorzystując międzygałęziowe powiązania, starają się uchwycić jego syntetyczne znaczenie. Według jednej z podstawowych definicji tego pojęcia, odpowiedzialność prawna polega na ponoszeniu przez podmiot, przewidzianych prawem, ujemnych konsekwencji za zaistnienie zdarzeń lub stanów rzeczy podlegających kwalifikacji normatywnej i przypisywalnych prawnie określonemu podmiotowi w danym porządku prawnym²³. Można skonstatować, że odpowiedzialność prawna przenika w związku z tym cały system prawny.

Węższe znaczeniowo od pojęcia odpowiedzialności prawnej jest pojęcie odpowiedzialności cywilnej. Odpowiedzialność cywilna jest jednym z rodzajów odpowiedzialności prawnej i w zakresie przeprowadzanej analizy ma fundamentalne znaczenie. Przyjąć należy, że polega ona na ponoszeniu przez podmioty stosunków cywilnoprawnych ujemnych konsekwencji, przewidzianych przez prawo cywilne, za fakty oceniane ujemnie z punktu widzenia porządku prawnego i przypisane przez prawo cywilne tym podmiotom²⁴. Takie, wszelkiego rodzaju, ujemne konsekwencje – przewidziane przez prawo cywilne – składają się na

²³ W. Lang, *Struktura odpowiedzialności prawnej*, „Prawo” 1968/8, s. 12.

²⁴ T. Dybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 3, cz. 1, s. 167.

złożony system, który możemy określić mianem systemu odpowiedzialności cywilnej.

Wszystkie przewidziane w prawie cywilnym konsekwencje, składające się na pojęcie odpowiedzialności cywilnej i stanowiące elementy systemu odpowiedzialności cywilnej, znajdują zakotwiczenie w normach prawnych oraz są ze sobą ściśle powiązane. Przykładem może być chociażby odpowiedzialność z tytułu rękojmi za wady rzeczy, która tworzy cały spójny podsystem odpowiedzialności cywilnej na bazie norm prawnych przewidujących ogół ujemnych konsekwencji. Odpowiedzialność w tym przypadku jest niezależna od elementów podmiotowych (w szczególności winy), choć w społecznym odczuciu nieraz bywa niezrozumiała. Można więc twierdzić, że odpowiedzialność cywilna w tym zakresie znajduje uzasadnienie tetyczne.

Nie ulega wątpliwości, że przewidziane przez prawo ujemne konsekwencje, poprzez swoje powiązania, realizują jednocześnie określone, akceptowane przez system prawny, wartości i zasady. Wynika to z podstawowego założenia istnienia systemu prawnego, który ma na celu realizację społecznie akceptowanych wartości. Możemy posłużyć się przykładem odpowiedzialności za szkody wyrządzone przez produkt niebezpieczny, który stanowi kolejny podsystem odpowiedzialności cywilnej. Za jego pomocą ustawodawca rozpościera ochronę przed negatywnymi skutkami wyrządzonymi przez niebezpieczne rzeczy (towary handlowe) wprowadzane na rynek. Nie może budzić wątpliwości, że życie i zdrowie człowieka jest najwyższą wartością, którą powinno zabezpieczać prawo pozytywne, skoro w kulturze chrześcijańskiej to człowiek jest celem, a nie środkiem ludzkich działań²⁵. W tym zakresie można więc twierdzić, że odpowiedzialność cywilna posiada również swoje uzasadnienie aksjologiczne.

²⁵ M.A. Krąpiec, *O ludzką politykę*, Lublin 1998, s. 242, wskazuje, że prawa ludzkie, ogłoszone uroczystie w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, mogą być i powinny zapewnić nowe rozumienie człowieka jako bytu osobowego, bytu obdarzonego godnością, będącego celem, a nie zasadniczo środkiem dla ludzkich działań. Prawa te są oczywiste i wskazują jednoznacznie, jak należy traktować człowieka w życiu społecznym.

Ponadto system konsekwencji przewidzianych przez prawo cywilne, rozumiany jako odpowiedzialność cywilna, z reguły ma na względzie również realizację określonych celów. Przykładem realizacji takiego celu może być chociażby odpowiedzialność cywilna (tzw. rzeczowa) nabywcy nieruchomości obciążonej ograniczonym prawem rzeczowym. Obciążenie nabywcy taką odpowiedzialnością jest wynikiem rozważenia racji istniejących po stronie zabezpieczonego wierzyciela zbywcy oraz racji leżących po stronie działającego w dobrej wierze nabywcy. Celem nadrzędnym staje się realizacja zasady bezpieczeństwa obrotu prawnego²⁶. W tym zakresie można więc doszukiwać się również uzasadnienia teleologicznego odpowiedzialności cywilnej.

Dotychczasowa analiza pojęcia odpowiedzialności cywilnej utwierdza w przekonaniu, że jest to zjawisko pożądane w systemie prawnym i jednocześnie trudno byłoby wyobrazić sobie skuteczność prawa cywilnego bez odpowiedzialności cywilnej. Kształt odpowiedzialności cywilnej jest związany z całokształtem systemu społeczno-gospodarczego, dlatego analiza tej problematyki nie może być dokonywana w oderwaniu od tego systemu. Skoro rola odpowiedzialności cywilnej jest tak doniosła, można więc postawić pytanie, czym są owe (ujemne) konsekwencje przewidziane przez prawo cywilne? W doktrynie konsekwencje te utożsamia się m.in. z sankcjami, jakimi operuje prawo cywilne²⁷. Wydaje się jednak, że nie powinno utożsamiać się obu tych figur prawnych. Pojęcie sankcji jest bowiem zarezerwowane w doktrynie prawa dla określenia elementu struktury normy prawnej tzw. sankcjonującej, który określa, w jaki sposób powinny zareagować organy państwowe w razie niezastosowania się adresata wobec elementu dyspozycji normy prawnej sankcjonowanej²⁸. W doktrynie wprowadzie sporne jest, czy jest to element jednej normy prawnej czy jest to układ dwóch norm prawnych (normy sankcjonowanej i normy sankcjonującej). Jedynie

²⁶ J. Mojak, *Zasada bezpieczeństwa obrotu we współczesnym prawie rzeczowym – wybrane zagadnienia* [w:] *Prawo cywilne – stanowienie, wykładnia i stosowanie. Księga pamiątkowa dla uczczenia setnej rocznicy urodzin Profesora Jerzego Ignatowicza*, red. M. Nazar, Lublin 2015, s. 247.

²⁷ A. Stelmachowski, *Wstęp do teorii...*, s. 314.

²⁸ Z. Ziemiński, *Problemy podstawowe prawodawstwa*, Warszawa 1980, s. 159 i n.; Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2005, s. 45.

na marginesie należy zauważyć, że koncepcja dwóch norm sprzężonych (sankcjonowanej i sankcjonującej), z których każda składa się z dwóch elementów, wydaje się bardziej przekonująca we współczesnej dobie rewolucji technologicznej. Akceptacja takiej struktury norm prawnych pozwoliłaby na wygodniejsze zastosowanie w naukach prawnych matematycznego układu binarnego (tzw. zerojedynekowego), na którym to układzie opierają się obecnie główne technologie informatyczne.

Wracając do głównego wątku analizy, ujemne konsekwencje przewidziane przez prawo cywilne składające się na system odpowiedzialności cywilnej nie są sankcjami, jako elementami struktury normy prawnej, ale skutkami, które najczęściej wynikają właśnie z tych elementów. Posłużmy się przykładem dokonania czynności prawnej bez wymaganej formy zastrzeżonej przez prawo pod rygorem nieważności. Taka sytuacja pociąga za sobą sankcję w postaci nieważności czynności prawnej, nie jest to jednak ujemna konsekwencja w analizowanym przez nas znaczeniu prawnym. Aby można było mówić o ponoszeniu przez podmiot prawa ujemnych konsekwencji (tj. poniesienia przez niego odpowiedzialności cywilnej), musi istnieć możliwość uruchomienia aparatu państwowego. Dopiero możliwość (przymusowej) realizacji elementu sankcji normy prawnej wyczerpuje pojęcie odpowiedzialności cywilnej. W konsekwencji sama nieważność czynności prawnej nie jest postacią odpowiedzialności cywilnej, lecz dopiero skutki prawne mogące z takiej nieważnej czynności prawnej wynikać – co jak przyjmuje się w doktrynie, nierzadko ma miejsce²⁹, np. konieczność rozliczenia się stron – stanowią element katalogu ujemnych konsekwencji składającego się na odpowiedzialność cywilną, skoro są obwarowane możliwością zastosowania przymusu państwowego.

Należy zaznaczyć, że ujemne konsekwencje składające się na system odpowiedzialności cywilnej mogą wynikać nie tylko z elementu sankcji normy prawnej, lecz ich źródłem mogą być także elementy dyspozycji norm prawnych. Taka sytuacja wystąpi m.in. w przypadku oświadczeń, które modyfikują lub znoszą stosunek prawny. Wypełnienie hipotezy

²⁹ J. Preussner-Zamorska, *Nieważność czynności prawnej w prawie cywilnym*, Warszawa 1983, s. 153.

normy prawnej w postaci złożonego oświadczenia powoduje zastosowanie dyspozycji normy prawnej w postaci modyfikacji lub zniesienia stosunku prawnego. Również i w tym przypadku samo zmodyfikowanie lub zniesienie stosunku prawnego nie są same w sobie elementami katalogu ujemnych konsekwencji, jeżeli nie mogą być wdrożone bez stosowania przymusu państwowego. Posłużmy się przykładem oświadczenia woli o potrąceniu, które – jeżeli zostanie skutecznie złożone – prowadzi do zapłaty długu, samo jednak ani takie oświadczenie, ani skutek, jaki wywoła, nie zalicza się do katalogu ujemnych konsekwencji stanowiących odpowiedzialność cywilną (*notabene* potrącenie jest z natury instrumentem, który prowadzi do uchylenia się od odpowiedzialności cywilnej). Jeżeli więc dłużnik B potrąca z wierzytelnością wierzyciela A, przysługującą dłużnikowi B jego wierzytelność wzajemną wobec A, to kwestia odpowiedzialności dłużnika B będzie przedmiotem rozstrzygnięcia dotyczącego roszczenia wierzyciela A wobec dłużnika B i przez sam fakt dokonania potrącenia nie powstaje odpowiedzialność wierzyciela A. Odpowiedzialność wierzyciela A, będącego równocześnie dłużnikiem wierzytelności wzajemnej przysługującej B, będzie przedmiotem rozstrzygnięcia w przedmiocie roszczenia B wobec A. Inaczej mówiąc, sama zmiana stosunku prawnego może być wprawdzie ujemną konsekwencją, lecz nie prowadzi sama przez się do możliwości zastosowania przymusu państwa. Dopiero bowiem dalsze konsekwencje takiego zdarzenia prawnego mogą powodować odpowiedzialność (np. w przypadku odstąpienia od umowy, podobnie jak w przypadku nieważności – to obowiązek rozliczenia się jest zagwarantowany możliwością zastosowania przymusu, a w konsekwencji możliwością poniesienia odpowiedzialności cywilnej). Na zakończenie tej części analizy należy jeszcze uzupełnić, że odpowiedzialność cywilna z natury rzeczy nie może być spreczna sama w sobie. Dlatego, jeżeli fakt dokonania czynności nie mieści się w ogóle w hipotezie normy prawnej, to również nie może z takiego źródła powstać żadna postać odpowiedzialności cywilnej (z taką sytuacją mamy do czynienia w przypadku tzw. czynności prawnych nieistniejących).

W czynionych rozważaniach na temat odpowiedzialności cywilnej używane jest określenie „ujemne konsekwencje”. W tym miejscu należy więc dokonać analizy, które z przewidzianych przez prawo cywilne konsekwencji składają się na treść pojęcia odpowiedzialności cywilnej.

Odpowiedzialność cywilna obejmuje jedynie takie konsekwencje, które są ujemne dla podmiotu prawa. Określenie „ujemne (konsekwencje)” nie odnosi się jednak do takich konsekwencji, które były niezamierzone, bowiem przyjmuje się, że odpowiedzialność cywilna jest niezależna od woli podmiotu³⁰. Jak się wydaje, ujemne konsekwencje to konsekwencje wyróżniające się komponentem dolegliwości, które ponosi lub poniesie podmiot odpowiedzialny. W naszym systemie społeczno-gospodarczym zasadą jest ponoszenie dolegliwości o charakterze majątkowym, dlatego często spotyka się stwierdzenia, że odpowiedzialność cywilna ciąży na majątku. Zauważyć należy jednak, że dolegliwości mogą mieć również charakter niemajątkowy. Ma to miejsce w szczególności w przypadku obowiązku złożenia stosownego oświadczenia, które może być – przez zastosowanie przymusu państwowego – wymuszone (art. 1050 k.p.c.) lub zastąpione (art. 1047 k.p.c.). Reasumując, z natury rzeczy odpowiedzialność cywilną ponosi podmiot, który został przez prawo nią obciążony, a wyrazem tego jest treść sentencji orzeczeń wydawanych w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej, przez uprawnione do tego organy sprawujące wymiar sprawiedliwości.

1.3. Rodzaje odpowiedzialności cywilnej

Analizując znaczenie pojęcia odpowiedzialności cywilnej, można wyróżniać różne jej rodzaje. Jeden z najbardziej doniosłych podziałów odpowiedzialności cywilnej wyznacza kryterium jej związku z zobowiązaniem. Według tego kryterium możemy wyróżnić odpowiedzialność cywilną związaną z zobowiązaniem i odpowiedzialność cywilną niezwiązaną z zobowiązaniem.

Odpowiedzialność cywilna związana z zobowiązaniem funkcjonuje przede wszystkim na gruncie prawa zobowiązań i jest konsekwencją zaciągniętego długu, jako elementu zobowiązaniowego stosunku prawnego. W ramach odpowiedzialności cywilnej związanej z zobowiązaniem, stosując kryterium związku odpowiedzialności ze szkodą, wyróżniamy:

³⁰ W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania...*, s. 63.

odpowiedzialność cywilną za niewykonanie zobowiązania oraz odpowiedzialność odszkodowawczą. Prezentowany podział odpowiedzialności cywilnej pozwala uchwycić różnicę w przesłankach jej powstania, a także rzuca światło na zjawisko równoległego współistnienia obu rodzajów odpowiedzialności. Odpowiedzialność cywilna za niewykonanie zobowiązania oznacza sytuację, w której wierzyciel może zrealizować wobec dłużnika uprawnienie w postaci uzyskania świadczenia w drodze przymusowej, przy wsparciu sądowych bądź administracyjnych organów egzekucyjnych³¹. Ten rodzaj odpowiedzialności jest bezpośrednim i normalnym skutkiem nieuzyskania przez wierzyciela świadczenia, które zgodnie z treścią długu miał uzyskać. Należy dodać, że jest to rodzaj odpowiedzialności cywilnej niezależnej od powstania szkody, bowiem szkoda nie jest przesłanką powstania tego rodzaju odpowiedzialności.

Z odmienną sytuacją mamy do czynienia w przypadku odpowiedzialności odszkodowawczej. Dla tego rodzaju odpowiedzialności cywilnej immanentną cechą jest jej ścisły związek z powstaniem szkody. Przesłanka powstania szkody stanowi kryterium wyróżniające ten rodzaj odpowiedzialności. Związek odpowiedzialności odszkodowawczej ze szkodą jest tak silny, że często określa się ją wprost mianem odpowiedzialności za szkodę. W ramach odpowiedzialności odszkodowawczej w doktrynie wyróżnia się dwa reżimy: odpowiedzialności deliktowej (*ex delictu*) i odpowiedzialności kontraktowej (*ex contractu*)³². W pierwszym przypadku odpowiedzialność odszkodowawcza powstaje, jako konsekwencja pierwotnego zobowiązania, którego źródłem jest czyn niedozwolony. Przesłankami powstania odpowiedzialności jest szkoda, zdarzenie, z którym ustawa wiąże obowiązek naprawienia szkody oraz związek przyczynowy między tym zdarzeniem a szkodą³³. W drugim przypadku odpowiedzialność odszkodowawcza powstaje jako konsekwencja pochodnego zobowiązania do naprawienia szkody, które powstaje na skutek niewykonania pierwotnego zobowiązania. W doktrynie wskazuje się na trzy podstawowe przesłanki tego rodzaju

³¹ J. Mojak [w:] E. Niezbecka, A. Jakubecki, J. Mojak, *Prawne zabezpieczenie...*, s. 82.

³² Z. Banaszczyk [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2015, s. 1340.

³³ Z. Banaszczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, s. 1341.

odpowiedzialności odszkodowawczej: niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania, szkoda oraz związek przyczynowy między niewykonaniem lub nienależytym wykonaniem zobowiązania i szkodą³⁴. Odpowiedzialność odszkodowawcza dotychczas była bardzo szeroko omawiana w literaturze³⁵.

Oprócz odpowiedzialności cywilnej związanej z zobowiązaniem możemy wyróżnić także odpowiedzialność cywilną niezwiązaną z zobowiązaniem. Obejmuje ona te sytuacje, w których podmiot prawa ponosi odpowiedzialność cywilną niezależną od istnienia swojego zobowiązania. Są to przypadki, które określa się mianem odpowiedzialności za cudzy dług (art. 518 § 1 pkt 1 k.c.) lub odpowiedzialności niezwiązanej ze stosunkiem prawnym. Do pierwszej grupy należą przypadki odpowiedzialności nabywcy rzeczy obciążonej ograniczonym prawem rzeczowym³⁶, a także zastawcy, który ponosi odpowiedzialność jedynie z przedmiotu zastawu³⁷ lub zastawcy w przypadku zastawu rejestrowego, niebędącego dłużnikiem osobistym³⁸. Należy zauważyć, że przypadki odpowiedzialności za cudzy dług należą do wyjątków w systemie prawnym i zawsze są podyktowane szczególnymi okolicznościami, w szczególności dotyczącymi sytuacji prawnej obciążonego. Takie okoliczności uzasadniają odpowiedzialność inwestora za cudzy dług na podstawie art. 647¹ k.c.³⁹ Z kolei w drugiej grupie sytuacji, w których odpowiedzialność nie wynika z własnego zobowiązania, znajdują się przypadki charakterystyczne przede wszystkim dla prawa rzeczowego. Na gruncie prawa rzeczowego generalnie zakwestionowana została przydatność konstruowa-

³⁴ T. Pajor, *Odpowiedzialność dłużnika...*, s. 34.

³⁵ Por. obszerną literaturę zebraną przez M. Kalińskiego [w:] *System prawa prywatnego. Prawo zobowiązań...*, s. 6.

³⁶ Z. Banaszczyk [w:] *System prawa prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 858.

³⁷ J. Mojak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2015, s. 195; J. Skąpski, *Zastaw na rzeczach ruchomych według kodeksu cywilnego*, SC 1966, t. 8, s. 155.

³⁸ J. Widło, *Zastaw rejestrowy na prawach*, Warszawa 2008, s. 191–192.

³⁹ Uchwała SN (7) z 29.04.2008 r., III CZP 6/08, OSNC 2008/11, poz. 121, w uzasadnieniu której wymieniony został art. 41 k.r.o. oraz art. 95 k.s.h., w doktrynie pogląd budzi kontrowersje, por. A. Klein, *Istota solidarności biernej a stosunki prawne odpowiedzialności* [w:] *Studia z prawa zobowiązań*, red. Z. Radwański, Warszawa–Poznań 1979, s. 208.

nia stosunków zobowiązaniowych z nieokreśloną liczbą podmiotów. W przypadku bowiem naruszenia prawa podmiotowego skutecznego *erga omnes* powstaje uprawnienie, które może być również realizowane w drodze przymusu państwowego (np. *rei vindicatio*)⁴⁰. Uprawnienie takie wynika wprost z prawa rzeczowego (np. z prawa własności) i nie budzi wątpliwości, że jego realizacja jest zagwarantowana przez system prawny w postaci możliwości skorzystania z przymusu państwowego. W konsekwencji podmiot naruszający prawo podmiotowe bezwzględne również ponosi odpowiedzialność cywilną w analizowanym przez nas znaczeniu.

Na zakończenie tej części analizy nie można pominąć, że w literaturze powszechnie wyróżnia się podział odpowiedzialności cywilnej na odpowiedzialność „osobistą” i odpowiedzialność „rzeczową”. Odpowiedzialność osobista oznacza odpowiedzialność całym osobistym majątkiem dłużnika, natomiast odpowiedzialność rzeczowa polega na tym, że wierzyciel może poszukiwać zaspokojenia swoich roszczeń jedynie z indywidualnie oznaczonego prawa lub rzeczy, ale bez względu na to, w czym majątku się znajduje⁴¹. Określenia te nawiązują do kształtu i zasad odpowiedzialności występującej w minionych wiekach, w których podmiot prawa ponosił odpowiedzialność własną osobą (ściśle własną wolnością lub życiem). Współcześnie takie postacie odpowiedzialności są charakterystyczne dla odpowiedzialności karnej, a nie cywilnej. Wspomniane rozróżnienie jest ponadto nieścisłe, bowiem jeżeli przedmiot lub prawo znajdują się w majątku osoby trzeciej, to mamy już do czynienia z odpowiedzialnością tej osoby trzeciej. W związku z tym bardziej zasadny jest podział odpowiedzialności cywilnej według kryterium zakresu. Według tego kryterium można wyróżnić odpowiedzialność cywilną nieograniczoną i odpowiedzialność cywilną ograniczoną. Niepisaną zasadą polskiego systemu prawnego jest odpowiedzialność cywilna nieograniczona, a wyjątkiem – odpowiedzialność cywilna ograniczona. Ta ostatnia wynika bowiem jedynie z dość nielicznych i wyraźnych prze-

⁴⁰ T. Dybowski, *Ochrona własności w polskim prawie cywilnym (rei vindicatio – actio negatoria)*, Warszawa 1969, s. 87.

⁴¹ J. Mojak [w:] E. Niezbecka, A. Jakubecki, J. Mojak *Prawne zabezpieczenie...*, Kraków 2000, s. 82.

pisów prawa cywilnego, które jednocześnie wyznaczają granice takiej odpowiedzialności. W pozostałych sytuacjach prawo nie limituje zakresu odpowiedzialności, co jest argumentem uzasadniającym tezę o istnieniu zasady nieograniczonej odpowiedzialności cywilnej. Odpowiedzialność cywilna ograniczona może polegać na odpowiedzialności z konkretnych przedmiotów (tradycyjnie określana jest mianem odpowiedzialności rzeczowej) lub z określonej masy majątkowej (np. 1030 k.c. do chwili przyjęcia spadku) – *cum viribus patrimonii* albo może być związana z odpowiedzialnością do określonej wysokości (np. art. 55⁴, art. 1031 § 2 k.c.) – *pro viribus patrimonii*.

Reasumując, dotychczasowa analiza zagadnienia odpowiedzialności pozwala postawić wniosek, że polski system prawa ukształtował podstawowy model odpowiedzialności cywilnej, jako odpowiedzialności nieograniczonej o charakterze majątkowym. Taki model odpowiedzialności cywilnej jest preferowany w polskich warunkach społeczno-gospodarczych, bez względu na to, czy odpowiedzialność ta jest związana z własnym długiem podmiotu, który ma ją ponieść, czy też nie.

2. Weksel jako podstawa odpowiedzialności wekslowej

2.1. Odpowiedzialność wekslowa jako pojęcie języka prawnego

Na wstępie należy zauważyć, że odpowiedzialność wekslowa jest jednym z kluczowych pojęć występujących w doktrynie prawa. Pojęciem tym posługują się czołowi autorzy zajmujący się problematyką weksli w okresie przedwojennym, wśród nich m.in.: S. Wróblewski⁴², A. Żabicki⁴³ czy I. Rosenblüth⁴⁴, a także przedstawiciele doktryny powojennej,

⁴² S. Wróblewski, *Prawo wekslowe i czekowe*, Kraków 1936, s. 18.

⁴³ A. Żabicki, *Prawo wekslowe i czekowe - polskie i zagraniczne*, Warszawa 1933, s. 43.

⁴⁴ I. Rosenblüth, *Prawo wekslowe i czekowe. Komentarz*, t. 1, Kraków 1936, s. 154.

jak choćby: S. Janczewski⁴⁵, A. Szpunar⁴⁶, M. Czarnecki i L. Bagińska⁴⁷, a także wielu innych. Pojęcie „odpowiedzialność wekslowa” jest również bardzo często używane w judykaturze, niemal każdorazowo, gdy powództwo opiera się na wekslu. Pomimo szerokiego zakresu zastosowania, jak też dużej użyteczności tego sformułowania, które ma tłumaczyć specyficzną sytuację prawną dłużników wekslowych, jak dotąd pojęcie odpowiedzialności wekslowej nie zostało poddane w doktrynie gruntownej analizie.

Przechodząc dalej, należy w pierwszej kolejności ustalić, czy pojęcie „odpowiedzialność wekslowa”, jest pojęciem wyłącznie języka prawniczego (za czym jednoznacznie przemawiają wyżej wymienione liczne odniesienia w doktrynie i judykaturze), czy też jest również – albo przede wszystkim – pojęciem języka prawnego? Analizując tekst obecnie obowiązującej ustawy – Prawo wekslowe, kilkakrotnie spotykamy się z wyraźnymi sformułowaniami nawiązującymi do interesującej nas problematyki. Najbardziej czytelne jest sformułowanie użyte w art. 8 pr. weksl., w którym to wprost stwierdza się, że „kto podpisał weksel jako przedstawiciel innej osoby, nie będąc umocowany do działania w jej imieniu, odpowiada sam wekslowo”. Zwrot, jakim posługuje się akt prawny – „odpowiada wekslowo” – jest niczym innym jak formą czasownikową pojęcia odpowiedzialność wekslowa, wszak ten, kto odpowiada wekslowo, ponosi odpowiedzialność wekslową. Do podobnych wniosków prowadzi analiza tekstu francuskiego Konwencji genewskiej I, gdzie w art. 8 znajdujemy sformułowanie „est obligé lui-même en vertu de la lettre”, co w wolnym tłumaczeniu oznacza „zobowiązany osobiście na podstawie tego listu” (słowo „weksel” w języku francuskim tłumaczy się jako *lettre de change*).

Prawo wekslowe eksponując pojęcie odpowiedzialności wekslowej, nawiązuje do tego określenia w wielu innych sformułowaniach ustawowych. Zwrócić należy uwagę choćby na treść art. 32 ust. 3 *in fine* pr. weksl.,

⁴⁵ S. Janczewski, *Prawo handlowe, wekslowe i czekowe*, Warszawa 1946, s. 461.

⁴⁶ A. Szpunar, *Komentarz do prawa wekslowego i czekowego*, Warszawa 1996, s. 160.

⁴⁷ M. Czarnecki, L. Bagińska, *Prawo wekslowe i czekowe. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 81.

który stanowi, że „poręczyciel wekslowy, który zapłacił weksel, nabywa prawa, wynikające z weksłu przeciw osobie, za którą poręczył, i przeciw tym, którzy wobec tej osoby odpowiadają z weksłu”. Tożsame sformułowanie znajduje się również w art. 63 *in fine* pr. weksl., który stwierdza, że „płacący przez wyręczenie nabywa prawa, wynikające z weksłu, przeciw wyręczonemu i przeciw tym, którzy wobec wyręczonego odpowiadają z weksłu”⁴⁸. W obu przypadkach ustawa daje wyraźną wskazówkę, że dłużnicy odpowiadają z weksła (*verba legis* odpowiadają z weksłu). Przywołane wyżej sformułowania zawarte w prawie wekslowym pozwalają sformułować jeszcze jeden istotny wniosek dotyczący odpowiedzialności wekslowej, a mianowicie ten, że jest ona immanentnie związana z wekslem. W konsekwencji można zasadnie twierdzić, że weksel stanowi tożsamą dla wszystkich dłużników wekslowych podstawę ponoszenia przez nich odpowiedzialności wekslowej.

W podobnym, jak wyżej, tonie prawo wekslowe wypowiada się również w przypadku wtóropisów weksła, choć dotyczy to jednak pewnej szczególnej sytuacji. Wtóropisy to egzemplarze tego samego weksła, a relacje między nimi możemy określić mianem solidarności rzeczowej. Zapłata bowiem dokonana na jeden z egzemplarzy zgodnie z art. 65 pr. weksl., z mocy samego prawa (*ipso iure*) zwalnia z odpowiedzialności dłużnika wekslowego nawet wtedy, gdyby na weksłu nie było takiego zastrzeżenia (tzw. klauzuli kasatoryjnej). Jedynie wyjątkowo może dojść do swoistego zmnożenia się podstaw odpowiedzialności wekslowej tego samego dłużnika wekslowego w zależności od ilości podpisanych przez niego egzemplarzy weksła⁴⁹. Pierwsza sytuacja wynika z treści art. 65 ust. 1 pr. weksl. i dotyczy odpowiedzialności trasata „z każdego przyjętego przez siebie egzemplarza” (weksła – przypis T.T.), natomiast druga sytuacja dotyczy odpowiedzialności indosanta, który przeniósł egzemplarze weksła na różne osoby, jak też odpowiedzialność następnych indosantów, którzy w takiej sytuacji, stosownie do art. 65 ust. 2 pr. weksl. „odpowiadają ze wszystkich podpisanych przez siebie egzemplarzy” (weksła – przypis T.T.). We wszystkich analizowanych przypadkach

⁴⁸ K. Kruczałak, *Problematyka prawna papierów wartościowych*, Gdańsk 1994, s. 59.

⁴⁹ S. Wróblewski, *Prawo wekslowe...*, s. 243.